

Válasz az opponensi véleményekre

Csernus Sándor

A feudális világ és a középkori modernség határán: Joinville és Könyve

MTA Doktori értekezés

Opponensek:

Csukovits Enikő, az MTA Doktora

Klaniczay Gábor, az MTA Doktora

Madas Edit, az MTA r. Tagja

Mindenekelőtt szeretném megköszönni opponenseimnek, Csukovits Enikőnek, Klaniczay Gábornak és Madas Editnek, hogy vállalták munkám értékelését és megtisztelték azzal, hogy a benyújtott értekezést igen gondosan áttanulmányozták. Külön köszönöm azt a kitüntető érdeklődést, figyelmet, alaposítást és segítő szándékot, amit értékelő munkájukban tanúsítottak. Köszönöm az elismerő szavakat, melyek számos kérdésben megerősítették a kutatások során kialakult véleményemet és következtetéseimet. Nagyra értékelem az egyes konkrét kérdésben pontosításra és továbbgondolásra biztató megjegyzéseiket, és köszönöm kritikai észrevételeiket is. Véleményüket, illetve konkrét javaslataikat az esetleges publikálás előtti véglegesítéskor természetesen hasznosítani kívánom.

Értékeléseikben kitérnek a dolgozat néhány alapvető, általános és koncepcionális problémafelvetésére, és emellett külön-külön is számos átfogó és speciális kérdést érintenek. Több olyan megjegyzésük is volt, melyekben – szakterületeiknek megfelelően – eltérő nézőpontból, de ugyanarra a problémára, illetve annak más aspektusaira kérdeznak rá. Válaszomat az utóbbiak esetében többnyire egyben, a különböző konkrét megjegyzésekre vonatkozóan pedig az opponensek nevének alfabetikus sorrendjében készítettem el.

Így mindhárom opponensi véleményben szóba került az értekezés koncepciója, illetve kissé szokatlan szerkezete. Megnyugvással láttam, hogy ennek a megoldásnak a logikáját mindhárman elfogadták, értékelték a befektetett munkát és a benne rejlő szakmai lehetőségeket. A doktori mű kiindulópontja valóban a fordítás volt (erre más esetben is van példa), mely azonban eredetileg nem azzal a szándékkal készült, hogy disszertációvá fejlődjék. A fordítással ugyanis nem csak egy színvonalas magyar kiadás létrehozása volt a cél. Olyan, ambiciózusabb kiadvány megalkotására törekedtünk, mely a fordítás mellett több szaktanulmányt és rendkívül alapos szakmai háttéranyagot is tartalmaz. Tóth Annamáriával, a szöveg társfordítójával való közös munka igazi *kollektív alkotói folyamattá* tette a francia szöveg magyarítását, és segített elmélyíteni az ahhoz kapcsolódó ismereteket is.

Opponenseim külön is említést tesznek a kiadáshoz készített jegyzetekről és segédletekről, magasan értékelve azt a munkát, amit a jegyzetanyag és kiegészítő mellékletek összeállításával a magyar kiadáshoz, illetve a Disszertáció II. kötetéhez csatoltam. Elfogadom, hogy ez a jegyzetelési módszer – mint Madas Edit is említi – magát a szövegkiadást kissé megterhelte. Ezt a veszélyt tudatosan vállaltam, mert konkrét célom volt vele. Reméltem, hogy ezzel a megoldással sikerül valamelyest a szerző és mű világát is újratertemteni. Örömmel látom, hogy opponenseim végül is értékelték és vissza is igazolták ezt a törekvésemet. A *fordítás* mellett ugyanis éppen ez az információban is bővelkedő *jegyzetanyag* teremtette meg a doktori mű létrejöttének szakmai bázisát. (De fogalmazhatnék úgy is, hogy e nélkül a disszertáció nem született volna meg.) A jegyzeteknek tehát egyfajta lexikon-funkciójuk is van. Létrejött egy valódi speciális „adatbank,” mely a hagyományos jegyzetapparátus mellett olyan „mini-tanulmányokat” („tanulmány-vázlatokat”) tartalmaz,

melyek az adott szövegrészhez kapcsolódtak, informatívak és könnyen továbbfejleszhető s bővíthető formában készültek el. Erről a könyv megjelenése (2015) óta már számos példa tanúskodik. A magyar kiadás jegyzeteiből ugyanis több önálló tanulmány, ill. a disszertációban továbbfejlesztett alfejezet készült. A jegyzetektől kinőtt főbb témakörök közé tartoznak a *saumuri* ünnepség, a *clairvaux*-i síremlék, a X. Lajosnak írott *Levél*, a *Credo*, az első nyomtatott kéziratok, a Saint Sulpice *freskóinak leírásai*. (Itt jegyzem meg, hogy ennek a jegyzetelési módszernek némi hátránya is van, amennyiben rengeteg időt, munkát és energiát követel, ráadásul „tudománymetriai” szempontból nem tűnik a legbölcsebb megoldásnak, mivel az így befektetett munka tudományos teljesítményként *közvetlenül* nem valorizálódik. Nehezen mérhető, és ennek megfelelően igen kevésbé is méretik.)

Abban, hogy a munka kezdetben nem azzal az ambícióval indult, hogy doktori mű szülessék belőle, szerepe volt annak is, hogy a téma, akkori tudásunk szerint, „*túlságosan*” is kutatottnak és feldolgozottnak tűnt, és fenyegetett az a veszély, amire Csukovits Enikő utalt, t. i. hogy a vállalkozás esetleg összeomlik a szakirodalom nagyságának súlya alatt. A döntést nem könnyítette meg az sem (bár később a kutatásokat már inkább motiválta), hogy nem csak a francia középkor egyik legalaposabban és legsokoldalúbban tanulmányozott alkotásáról van szó, hanem egy olyan műről, melyet szinte „*francia nemzeti kincséni*” tartott és tart számon ma is a tudományos világ és a közvélemény.

Komoly dilemma volt, hogy az összegyűlt anyag vajon el tudja-e érni azt a „kritikus tömeget”, melynek segítségével olyan mű születhet, mely új eredményeket hozva megfeleljen az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. Ezért Joinville életművéhez – és magához Joinville-hez – az eddigiek alapos ismeretében, de más módon kellett közeledni, új kiindulópontokat és eltérő értelmezési lehetőségeket kellett találni. Ahhoz, hogy Joinville-t jobban megismerjük – vagyis, hogy még közelebb kerüljünk hozzá –, műveit új szempontok szerint kellett újraolvasni, és keresni kellett a források további bővítésének lehetőségét.

Logikusan vetődött fel tehát, hogy a *Vie* mellett ki kell terjeszteni a vizsgálatokat arra a további három dokumentumra, mely Joinville-től ránk maradt, de amelyeket a *Könyv* bővületében élő kutatás – legalábbis ebben az összefüggésben – csak igen marginálisan érintett. Gyorsan kiderült, hogy a nagyon személyes, különböző időpontokban, igen eltérő körülmények között és formában született művek egymással szoros szellemi kapcsolatban állnak. Azt tapasztaltam, hogy a *Credo*, a *Sírfelirat* és a *Levél* bevétele a vizsgálatokba olyan úton segített elindulni a *Könyv* újraolvasása és újragondolása terén is, melyen a Joinville-kutatók eddig ritkábban jártak, vagy ha igen, nem nagyon mentek rajta végig. A Joinville-szövegek *egységben* történő elemzése lett tehát – a *fordítás* és a *jegyzetanyag* mellett – az értekezés *harmadik* pillére. Megnyugtató, hogy opponenseim pozitív véleményében visszaigazolódik ennek a megközelítésnek az eredményes volta is.

A forrásanyag bővítésének a fenti, „*intenzív*” kutatása mellett kínálkozott egy másik, „*extenzív*” útja is. Mivel az első, mára már elveszett kéziratok egy része csak nyomtatásban maradt ránk, irántuk kisebb volt eddig a középkor kutatóinak szakmai érdeklődése. Az eddigi gyakorlattól kissé eltérően, a dolgozat a nyomtatott változatok *tartalmi* vizsgálatát is bevonja a kutatásba. Az ennek során megjelenő eltérések megismerése új megközelítéseket tett lehetővé, és új perspektívákat nyitott.

Fontos kérdés volt a feldolgozás *módszerének* és *szemléletének* a megválasztása. Tudjuk, hogy Szent Lajosról és koráról számos (szokás mondani, de ezúttal igazán okkal tehetjük: *könyvtárnyi*) kitűnő könyv és tanulmány született. A legnagyobb visszhangot újabban kétségtelenül Le Goff itt is gyakran idézett (de immár negyedszázada született) nagymonográfiája váltotta ki, melynek szerzője egy régi műfaj, a történeti életrajz úttörő megújításába fogott. (A történeti biográfia ugyanis nem tartozott az *Annales* illetve a „*nouvelle histoire*” elfogadott és kedvelt érdeklődési területei közé). Nos, Joinville *Könyve*

alaposan hozzájárult a vállalkozás sikeréhez, hiszen Le Goff a Szent Lajos-életrajz egyik kulcs-dokumentumaként tekintett rá, és külön fejezetet is szentelt neki a könyvében. (Le Goff, 1996. II. / IX. fejr. 546-574. és *Következtetések*, Joinville, 2015, 269.)

A disszertáció esetében logikusnak éreztem, hogy egy Joinville-monográfia készítésekor én magam is a Le Goff-könyv szemléletéből induljak ki és hasonló látásmóddal dolgozzak; – vagyis részben az ő *módszerét* követve igyekeztem a dolgozatot megírni. Végül a fenti alapokon született meg az *alaposan megjegyzetelt fordítás* és egy, a művet eredetileg csupán a középkori *historiográfia* kontextusában elhelyezni kívánó „*bővebb előszó*” tervéből, mintegy két év további munkájával, *másodikként* a szokatlan szerkezetű disszertáció *első* kötete, melynek a középpontjában *Joinville és világa* áll.

Tudjuk, hogy a két személy, a *király* és a *sénéchal* a műben és az általa teremtett hagyomány világában szinte elválaszthatatlan egymástól; – erről idejekorán még maga Joinville gondoskodott. Joinville kiemelése és középpontba állítása tehát csak az első látásra tűnik egyszerűnek, valójában egyáltalában nem az. Kutatásaim során ugyanis rendre megtapasztaltam, hogy amikor a források közötti szűk ösvényen mozogva Joinville nyomait követem, az ő alakját, az ő világát kutatom, *műve* és az eddigi *szakirodalom* sodrása szinte észrevétlenül visz át arra az országútra, amelyen Szent Lajos halad. Ezért (sőt, részben figyelmeztetésként *magamnak* is) írtam le a disszertáció *Bevezetőjében* (és a *Tézisekben* is), hogy a doktori mű – már amennyiben ez megvalósítható – *nem* Szent Lajosról, *hanem* elsősorban Jean de Joinville-ről kíván szólni. „*Ez a könyv egy emberről szól, és csak annyiban beszél a korszakról, amelyben élt, amennyiben az hozzájárul az ő jobb megismeréséhez.*” írja Le Goff amikor meghatározza könyve tárgyát. (Le Goff, 1996, *Introduction*, 26.). Számomra is ez volt a vezérfonal, amihez – jól-rosszul – igyekeztem tartani magam. Az opponensi vélemények megválaszolásakor úgy érzem, ezt a szándékomat ismét hangsúlyoznom kell.

Az opponenseim általános megállapításaira reagáló rövid bevezetés után rátérek a bírálatokban felvetett *konkrét kérdések* megválaszolására.

Csukovits Enikő több igen érdekes, átfogó kérdést vetett föl, melyeknek részletesebb áttekintése a rendelkezésre álló keretek között meglehetősen nehéz – szinte lehetetlen – feladat. (Megjegyzései Klaniczay Gábor és Madas Edit egyes felvetéseivel is összefüggenek, válaszaim tehát részben az ő kérdéseik egyes elemeire is reagálnak.)

Az egyik ilyen probléma a történeti műben szereplő *adatok* és *információk hitelességére* és *pontosságára* vonatkozik. Való igaz, hogy a mű pontosságának-pontatlanságainak, hitelességének, hiteltelenségének, igazságának, vagyis – tágabb és bonyolultabb értelemben – a komplex *forrásértékének* a megítélése a Joinville-kutatás rendre visszatérő dilemmája. (Többféle megközelítés létezik, s akár fogalmazhatnánk úgy is, hogy már ennek is külön története van.) Az adatok és állítások egy részének a pontossága a hagyományos forráskritikai módszerekkel eredményesen megállapítható. A kutatás itt több, különösebben nem kirívó hiányosságot tárt fel, melyek számos (egyébként ilyenkor szokásos) okra vezethetők vissza: befolyásolhatják a szerző írott vagy szóbeli forrásai, érdekei, preferenciái, segítheti (megcsalhatja) emlékezete. (Tipikusan ilyenek a „champagne-i örökösödési háború” eseményei, vagy éppen a keresztetek egyiptomi katonai vállalkozásai.) Ezért a szerzőt valóban nem érdemes elmarasztalni. Van azonban más is, ami ennél sokkal bonyolultabb.

Ahol a forráskritika működni tud, ezek az információk többnyire leellenőrizhetők, helyenként a pártos szemlélet is jól nyomon követhető, illetve megokolható és megmagyarázható. A probléma azon a szinten kezdődik, amikor a *Könyv* állításainak és interpretációinak kizárólagosan Joinville-hez kötődő fejezeteihez érkezünk, vagyis azokhoz,

melyekre más kontroll-forrásunk nincs. Viszont azt látjuk, hogy a Joinville-szöveg 19. századi újrafelfedezése és látványos reneszánsza nem kis mértékben *éppen ezekhez* a részekhez kötődött. Úgy tűnik, hogy a történészek és irodalomtörténészek figyelmét nagyon lekötötték, valósággal „rabul ejtették” Joinville egyes jellemző történetei, melyekre egy idő után már szinte „szentírásként” (ez a megfogalmazás valószínűleg nagyon tetszene Joinville-nek) tekintettek. Paradox módon azt látjuk, hogy miközben a Joinville *ellenőrizhető* állításainál mutatkozó problémák csupán „szokásosnak” minősítettek, az *ellenőrizhetetlen* állításai viszont szinte „érinthetetlenek” és széles körben elfogadottak.

A jelenségről a disszertáció több fejezetében „szétoosztva” írtam, s a folyamat talán legjobban Gaston Paris ezzel kapcsolatos megjegyzéseinek felidézésével követhető nyomon. (A teljesség igénye nélkül, lásd Paris, *Joinville*, 1898., *Diss. I*, 318, 350, 374-378, 397-398, 405.) Csukovits Enikő megjegyzése kapcsán viszont felvetődött bennem, hogy készülhetne (és igen tanulságos lenne) egy olyan tanulmány is, mely a *Joinville-kultusz születése és kibontakozása a francia historiográfiában* témakörrel kapcsolatban foglalná össze az ismereteinket. A 19-20. századi történetírás ugyanis nem csak *felfedezte*, sokoldalúan *felhasználta* Joinville művét, hanem meg is *konstruálta*, és a források között piedesztálra emelte a mindig népszerű, mindenki által szerethető és emberközeli vonásokkal rendelkező, a „józan ész” képviselő *sénéchal* alakját.

Nagyon érdekes az a kérdés is, melyet Csukovits Enikő a francia nemzetté válás jellegzetességeivel kapcsolatos nézetekre utalva felvetett. Való igaz, kialakult – és mondhatni lassan immár több évszázados kutatások során alaposan kimunkáltatott – ennek a folyamatnak egy olyan koncepciója, mely ebben a *francia nyelvűség* kibontakozásának kiemelkedő fontosságot (de legalábbis a kettő között szoros és kölcsönös, megtermékenyítő összefüggést) tulajdonít. Ez a téma engem is régóta foglalkoztatott, mivel a középkori francia nyelvű történetírás alkotásaival (és a történetírás francia nyelvűségének a sajátosságaival) Zsigmond nyugat-európai diplomáciai tevékenységének kutatásakor találkoztam először (1977), majd ismertem meg kivételes gazdagságát, aminek magyar vonatkozásait PhD értekezésemben foglaltam össze (1997). Azóta kapcsolataim a középkori francia nyelvű történeti szövegekkel csak még szorosabbá váltak. Valóban, létezik és szilárdan tartja magát az a nézet, hogy a francia nyelvűség és annak expanziója, a francia kereszties eszme, a francia nemzeti monarchia kibontakozásának folyamata és az ezekhez kapcsolódó propaganda szoros és termékeny összefüggésben állnak egymással.

Igaz, ha a francia nyelv középkori expanziójáról beszélünk – legyen az a királyságon belüli vagy azon kívüli jelenlét – azt látjuk, hogy benne az irodalmi alkotásoknak jutott a legfontosabb szerep, míg a történetírásnak (már amikor lehet ilyen elhatárolást tenni) – kezdetben legalábbis – kisebb a jelentősége. Így is volt ez a 13. század első feléig. Csakhogy a költészet egyik legkedveltebb témája is történeti, hiszen a kereszties eszmekörhöz kötődik, és ha visszanyúlunk a francia nyelvű történetírás kezdetéhez, az elsők között két olyan francia nyelvű mestermunkát találunk – Villehardouin és Clari műveit –, melyek éppen a francia kereszties vállalkozások történetét dolgozzák föl. Ahhoz sem fér kétség, hogy „Christianitaszerte” virágzó francia nyelvű kulturális központok jöttek létre (különösen a 13. sz. elejétől) Keleten, a Konstantinápoly illetve a Szentföld erőterében kialakult kereszties államokban (ide értve Örményországot és Ciprust); éltek tovább Angliában, vagy bontakoztak ki, majd koncentráltak Flandriában, ill. a németalföldi területeken, majd később 14-15. század), elsősorban a hercegek Burgundiájában.

Túl evidens, ezért néha szem elől tévesztjük, hogy a 12-13. század pezsgő intellektuális szelleme kiteljesített egy olyan (egyre népszerűbb) műfajt, mely eredetileg arról kapta a nevét, hogy *roman*, vagyis hogy *népnyelven* (vagyis nem latinul) íródott. Ebbe a népnyelvű elbeszélés corpusba pedig ekkor már nem csak az irodalom kiváló alkotásai,

hanem a történetírás is beletartozott: „*li romant as ymaiges*” – mondja Joinville a *Credo*-ra (Wailly, 1874. § 850.), s amikor pedig a *Grandes Chroniques*-ből átvett részekre utal, pontosítja, hogy azokat „*en un roman*” találta (Joinville, 1995. §768 és Joinville, 2015. § 768).

Való igaz, hogy ennek során elsősorban azoknak a kiváló tudósoknak a munkáira támaszkodtam, akiket Csukovits Enikő is idéz. Közülük az egyiknek, Bernard Guenée-nek, a tanítványai gondozásában nem sokkal a disszertáció szövegének lezárása előtt megjelent posztumusz műve szolgáltat az említett koncepcióhoz további igen meggyőző érveket. (Guenée, 2016.) Guenée ezúttal a 13. századra koncentrált, kutatásainak egyik fő vonulata a „*dyonisien*” történetírás alkotásainak tanulmányozása volt. (Ahogy korábban azonosította a 14-15. század fordulójára nagy saint-denis-i történetírójának, Michel Pintoinnak a személyét, úgy sikerült teljesítményének és jelentőségének megfelelően értékelnie a *Roman des Roys* /1275/ alkotóját és szerepét a kétnyelvű francia történetírás 13. század közepén bekövetkező megalkotásában.) Guenée a dionizianus iskola – mely a 13. században már vitathatatlanul a monarchia egyik legfontosabb szellemi és spirituális központja volt – születését, szerepét, küldetésének jelentőségét elemezve talál rá azokra a személyiségekre, akiknek munkájával megújult a saint-denis-i „monarchikus” történetírás: az egyik az apát, Mathieu de Vendôme, a másik a történetíró (a sokáig Pintoinhoz hasonlóan „rejtőzködő”) Primat de Saint-Denis. Tőle tudjuk, hogy az ő szerepük korántsem merült ki abban, hogy a „király kívánságára” megalkották a monarchia koncepciózus, *bilingvis* történetét, mint ahogy azt a mindent Szent Lajosra vetítő történeti emlékezet kissé leegyszerűsítve állítani szokta.

Mit tesz ehhez hozzá Joinville? Először is a nyelv tekintetében, úgy vélem, meglehetősen sokat. Műve ebben is rendhagyó, vitathatatlanul és sokoldalúan gazdag. (Joinville-től egyébként csak francia nyelvű szövegek maradtak ránk – ide értve az udvarbíróként hozott döntéseinek a dokumentumait is.) Pedig a *Credo* francia nyelvűsége ebben a korban még korántsem evidencia (mint tudjuk, nem sokkal korábban a *liturgiában* megjelenő „*roman*” nyelv választása a latin helyett súrolta az eretnység határait.) Az a nyelv és nyelvezet, amit Joinville használ, igazi kincsesbánya, bizonyítja általános elterjedtségét és irodalmi adottságait. Úgy tűnik, hogy a francia nyelv mindinkább a dinamikus erősödő monarchia egyre fontosabb kommunikációs és propaganda eszköze.

Új elem azonban Joinville történelmi alakjai (világiak és egyháziak egyaránt) gyakran megszólalnak, és franciául beszélnek. Ugyanígy tesz – mert így természetes – a király is, aki környezetéhez, alattvalóihoz franciául szól. Sőt, nem csak *beszéli* a nyelvet, hanem *élvezi* is a fordulatait. Mi több: addig példátlan módon magáról a *nyelvről* is beszél. Joinville-lel – úgy is mondanánk – lelkesen etimologizálnak (pl. amikor a „*rendre*” és a „*preudhomme*” szavak értelmét és hangzását elemzik. (Joinville, 1995. § 33. Joinville, 2015. § 33.)

Amikor a király úgy dönt, hogy a Szentföldön marad, és ünnepélyesen levelet ír „*hűséges prelátusainak, báróinak, harcosainak, városlakóinak, polgárainak és királysága minden lakójának*”, a mondandóját még latinul készíteti el (Akkon, 1250. augusztus). Viszont a végakarataként tekintett *Intelmeit*, melyet fiának, a leendő III. Fülöpnek szánt, halálos ágyán, Tuniszban (1270. augusztus) már franciául fogalmazza meg („*amit, mint mondják, saját szent kezével vetett papírra francia nyelven* (‘*escript en françois*’)” – írja Joinville, 2015., § 739., § 768., Joinville, 1995., § 739.) Kétségtelen, a két szöveg jellege más: az egyik az ország egészének szóló ünnepélyes uralkodói döntés magas diplomáciai összefüggésekbe helyezve is jelentős dokumentuma, a másik egy uralkodói és uralkodási testamentum, mely intimebb, bensőségesebb, franciául természetesebb szöveg. Mégis jelzik, hogy az eltelt hús esztendő alatt e téren is fontos változások történtek.

Például folytatódott, és újabb lendületet kapott a francia *adminisztráció* francia nyelvre történő átállása (amiben egyébként a fejedelmi központok megelőzték a királyi központot), s ami a jogalkotást is érintette: a királyság dionizianus történetéhez hasonlóan az

igazságszolgáltatás területén is megjelennek a bilingvis (pl. Normandia) majd az eleve francia nyelvű (pl. Beauvaisis – Ph. Saint-Rémi jr.) joggyűjtemények is.

Saját szűkebb területemről, a historiográfia oldaláról nézve teljesen egyértelmű és szakmailag is igazolt az a folyamat, mely a 13. század folyamán a történetírás általános (politikai és intellektuális) fellendülését, és ezen belül pedig a *prózában* alkotott, *francia nyelvű* történetírás kibontakozását, emancipálódását majd sajátos hangvételének kialakulását mutatja be. (E téren pedig Joinville *Könyve* egyedülállóan jó *példa* és elsődleges *forrás* is egyben.) Mindez, a monarchia saint-denis-i királyi / dinasztikus nekropoliszának a kialakításával, a francia monarchia és a keresztes eszme szoros összefonódásával s a történetírás fontosságának tudatosításával megalapozottan értékelhető a „nemzeti monarchia” felé tett erőteljes lépések érvényesülését szolgáló komponenseként. Valószínű, hogy a vitának még lesz folytatása. Egyébiránt pedig teljes mértékben egyetértek Csukovits Enikő véleményével, hogy „*saját konstrukciónk megalapozása érdekében*” időnként „*még a legkiválóbbak esetében is meg kell kérdőjeleznünk mások hasonló törekvéseit.*” (Úgy érzem, hogy ha nem fogalmazódik meg bennem az igény és a lehetőség, hogy ez Joinville kapcsán több, fontos kérdésben okkal megtehető, akkor valószínűleg nem fogtam volna bele a dolgozat megírásába. Erre a dilemmára utaltam fentebb, a válasz bevezető részében.)

Csukovits Enikő felvetése kapcsán mindenesetre ismét végiggondoltam a kérdést, és arra kerestem választ, hogy Joinville életművében bukkanok-e olyan információkra, melyek a fenti meglehetősen alapos, óriási ismeretanyaggal, nagy erudícióval és elméleti felkészültséggel létrehozott (C. Beaune, B. Guenée, J. Le Goff, J. Krynen) „nemzet”-konstrukció részben vagy egészében való megkérdőjelezéséhez vezethetnének. Első közelítésben és jelenlegi tudásommal arra jutottam, hogy ennek során Joinville-től inkább az *ellenkezőjéhez* kaptam újabb muníciót. Hasonló a helyzet a királyi hatalom, a francia monarchia és a keresztes eszme összefonódásával, belső fejlődésével és a királyság „reformációjával” kapcsolatban is.

Csukovits Enikő joggal veti fel azt is, hogy művei alapján vajon milyen volt Joinville képe Franciaországról, a Királyságról, a szűkebb hazájáról, Champagne-ról és közvetlen környezetéről. A disszertáció szerkezetének tervezésekor emiatt is láttam szükségesnek összefoglalóan bemutatni a Joinville-ek és az őket körülvevő területeknek a jellemzőit és rövid történetét. Abból indultam ki, hogy Joinville, a *báró*, a *lovag*, a *hűbérúr*, a *hivatalt viselő* „*sénéchal*”, az alkotó *író-történetíró* és az *ember* világképe ezeknek a területeknek és szellemi központoknak az *eredőjében* helyezkedik el, és általuk is értelmezhető illetve értelmezendő. A disszertáció első részének első és második nagyfejezetét állítottam ennek szolgálatába, amennyiben ezek a közvetlen történeti-geopolitikai környezetet és családi-történeti kapcsolatrendszerrel voltak hivatottak bemutatni (*Diss. I.*, 35-134., Első rész, I. - II. fej.) Itt tértem ki Joinville-nek azon megjegyzéseire is, melyekről úgy éreztem, hogy bemutatják, és híven jellemzik a *sénéchal* világról alkotott ismereteit és gondolkodását. Ennek jobb megismerése érdekében egymásra lehetne még vetíteni (az adatok ehhez jórészt a két kötet anyagában már megtalálhatóak) Joinville és családja térben és időben kirajzolódó kapcsolati hálóját (ami áttekinthető a hűbéri kötelékek, a családi és az emberi kapcsolatok viszonylatában is). Mindezt az intellektuális és földrajzi tér értelmezése tekintetében is kibővíti Klaniczay Gábor megjegyzése, aki a fentiek a Mediterraneum keleti felére történő kiterjesztésének (Szentföld, a muszlim területek és népek, a Mongol Birodalom és a steppei népek) a fontosságát hangsúlyozza. (Erre később még vissza fogok térni.)

Egyetértek tehát Csukovits Enikővel illetve Klaniczay Gáborral abban, hogy érdekes lehet Joinville a francia királyságon belüli és az azon kívüli területekről alkotott képének, „geográfiai”, sőt, „geopolitikai” gondolkodásának a még pontosabb bemutatása. Hasonló kérdéseket vetnek föl az Université de Reims kutatói egyik e téren megkerülhetetlen

tanulmánygyűjteményükben (Quéruel, 1998.). Hogy mennyire van otthon a francia király a saját országában? Erre a *Könyv* szövegében, illetve a jegyzetanyagban számos – mai szemmel nézve talán meglepő – információ van. A beaucaire-i példa nem csak a király „helyét” és egy világ szemléletét érzékelteti, hanem Joinville ehhez tökéletesen illeszkedő világáét is: az ő számára is természetes, hogy *nem* a királlyal megy tovább, hanem inkább rokonainak (egyébként nem a Francia Királysághoz tartozó) területein – Dauphiné, Burgund grófság – halad keresztül. (Joinville, 2015. § 663, 664., 230. o. 572.lj., 231. o. 573.lj. 574.lj.) Talán még ennél is beszédesebb, amikor a király által vezetett keresztes hadjárat indulásakor a Rhône-on való áthaladásért egy várúr vámot akar velük fizettetni. (Aminek persze nem lesz jó vége. Joinville, 2015. §124, 65.o 181.lj. A várúr vámszedési joga egyébként a francia forradalomig fennmarad.) Nagyon leegyszerűsítve: az ő kötődése négy fontos komponensből áll: az *otthona* Joinville, a „*hazája*” Champagne, az *országa* a Francia Királyság, a *közösség*, amelyhez tartozik, a Christianitas. Mindez persze bővebben kifejthető és tovább árnyalható. A felvetés mindenesetre jogos; – a téma alaposabb kidolgozása a disszertáció két kötetében összegyűjtött információk felhasználásával (a szakirodalmi bázis Csukovits Enikő által is javasolt bővítése mellett) valóban megvalósításra érdemes.

Csukovits Enikő az opponensi véleményben felveti a király reformintézkedéseinek, államszervező-modernizáló munkájának (ide értve az igazságszolgáltatás területét) a korabeli forrásokban való tükröződésének a kérdését is. Marie Dejoux könyvének megállapítását idézve fogalmazza meg, hogy a kor elbeszélő forrásai – úgy tűnik – kevésbé érzékelik ennek jelentőségét, de legalábbis kevés figyelmet fordítanak arra, hogy ezt a folyamatot bemutassák. Feltételezi, hogy ezek alapján következtetések vonhatók le a korabeli értelmiségi elit egy részének a kormányzati tevékenység iránti érdeklődésére (illetve annak hiányára) vonatkozóan. Nagyon érdekes kérdésről van szó, mely ugyancsak jóval bővebb – itt aligha megvalósítható – kifejtést igényelne.

Előre kell bocsájtanom, hogy eddigi kutatásaim erre a területre nem terjedtek ki. Nem lepne azonban meg, ha Joinville és műve ebben a kérdésben (is) kivételnek számítana. S talán éppen azért, mert ő az egyetlen olyan szerzőnk, aki *történeti művet* írt és egyben *aktív jogszolgáltató* is volt. Joinville Champagne regionális grófi adminisztrációjának legfőbb bárói tagja, aki udvarbíróként – több-kevesebb gyakorisággal – maga is folyó ügyeket tárgyalt. (*Diss. I.*, 89. o. 244.lj.) És nem egyszer beszél is róluk. Önmagában az a tény, hogy művébe bemásoltatta a *Grande Ordonnance* (1254) és a *párizsi bírói reform* szövegét, jelzi a téma iránti elkötelezettségét és kivételes érdeklődését. Ha abból a logikus feltételezésből indulunk ki, hogy a jogkönyv tiltó intézkedései az országban létező problémákra reagáltak, az adminisztráció és az igazságszolgáltatás területén az addigi kép eléggé lehangoló, és a király intézkedései bizony teljes mértékben indokoltak. (Joinville, 2015. § 693-714 és § 715-719.)

A *Könyvből* úgy tűnik, hogy Joinville érti, és fenntartások nélkül elfogadja Szent Lajos intézkedéseinek *morális* töltését és indítékait. A „*népet megnyomorító királyi adószedőkkel*” szemben viszont már igen kemény szavakat használ. (Joinville, 2015, § 735.) Jean Richard új intézkedésekkel kapcsolatos megjegyzése pedig jól mutatja a konfliktus lényegét: a reformokat megvalósító „*művelt papok lelkesedésére az ősi jogok birtokosainak elégedetlensége válaszolt.*” (Richard, 1983., 277.o.). Joinville-nek – pozíciójából következően is – az utóbbiak közé kellett tartoznia. (N.b. neki személyesen is volt veszténivalója: a szívós munkával megszerzett *sénéchal* méltósághoz hasonló *szerezett* privilégiumok *örökletessége* is a király és új adminisztrációja intézkedéseinek a célkeresztjében állt; és persze azt is tisztázni kellene, hogy Joinville mit, illetve kiket ért a „*nép*” megjelölés alatt.)

Egyébként Joinville minden (és mindenki) iránt érdeklődött, ami (és aki) urát érdekelt. A *jog* és különösen annak gyakorlása, az *igazságszolgáltatás* pedig „*közös szenvedély*” volt számukra. Joinville-t a király „*jó igazság-osztó*” funkciója, a „*Roi justicier*”

(melyet kiemelten eleméz Le Goff is művének a „három funkció” leíró fejezetében, Le Goff, 1996, 736-773., 738-746.) Joinville-t is nagyon érdekli. Sőt, mintha éppen az érdekelné legjobban, hisz úgy tűnik, hogy számára minden (értsd a többi funkció is) erre vezethető vissza.

A *Könyvben* számos olyan eset van, mely konkrét jogi kérdésekkel foglalkozik. Ezek részben a király döntéseire vonatkoznak, de az igazságszolgáltatás gyakorlatára és folyamatára és egyes konkrét döntésére is rávilágítanak. Tudjuk, hogy a vincennes-i tölgyfa alatt igazságot szolgáltató király alakjának Joinville adott örök életet, de okkal feltételezhetjük, hogy a gyakorlat (és itt ne felejtjük el a király *békeszerző* tevékenységét sem) ennél sokkal bonyolultabb lehetett. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy a *sénéchal* figyelmét az igazságszolgáltatásnak és a központi adminisztrációnak nem elsősorban az a fajta koncepciózus és átfogó új gyakorlata (pl. a vizsgálatok konkrét, szinte „inkvizítori” lebonyolítása és az ezzel kapcsolatos „több ezer beadvány”) kötötte le, melyről Marie Dejoux ír (Dejoux, 2014, *Introduction* 1-9.), hanem a „roi justicier” természetes módon működő, mindenhol – akár a tölgyfa alatt is – jelenlévő alakja és intézménye. (Talán fogalmazhatnánk úgy is, parafrázálva Dejoux könyvének a címét, hogy a „*kormányzás és a lélek megmentése*” egyaránt érdekli, sőt a kettő számára feltételezi egymást.)

Van emellett egy másik területe az igazságszolgáltatásnak, melyről Joinville igen szívesen számol be: olyan esetekről van szó, ahol a királyi igazságszolgáltatás az egyházi túlkapasokat nyesegeti meg. (*Diss. I., II./1., II./2.*). Ehhez persze tudni kell, hogy Joinville személy szerint is olyan több generációs jogi konfliktus résztvevője, melyet ő maga rendre jogon kívüli eszközökkel igyekszik megoldani, amikor egyházi intézményekkel (mint Montier-en-Der apátsága) hatalmaskodási ügyekbe keveredik.

Ha pedig megtartjuk a disszertáció címét (az alábbiakban majd annak érdekében igyekszem érveket hozni), úgy is fogalmazhatunk, hogy Joinville e téren mindvégig a „feudális világ” idealizált értékrendszerét közvetítette. A Szép Fülöp adminisztrációja által képviselt „modernségnek” pedig ádáz ellenfele volt. Ez azt is jelenti, hogy Joinville lelkesen és meggyőződéssel követte „a népe javáért” munkálkodó királya intézkedéseit a mélyen *morális* töltésű *jog és igazságszolgáltatás* terén; – s jól érzékelhetően, még királya halála után csaknem fél évszázaddal is, annak letéteményeseként határozza meg önmagát.

Szent Lajos életében a „rég” és az „új elit” között kialakult egyfajta *egyensúly* (mondja Le Goff), egy bölcs „*prudhomme*-i középút” (fogalmazza meg Joinville). A kettő végül is ugyanaz. Joinville láthatta, hogy már a szent király korában megindult az a folyamat, melynek során ennek a „rég” elitnek” a pozíciói, melynek Lajos általánosan elfogadott királya (ha úgy tetszik „*királymodellje*”) lett, fokozatosan gyengültek, működésében hibák keletkeztek, és hatalmi helyzetbe kerültek az új, „*szakmai-kormányzati elit*” képviselői, akikkel a modernizálódó monarchia fel- illetve leváltani készült az előbbieket. Joinville a „rég” elit” kivételes, karakteres, éles elméjű, szilárd értékrenddel bíró és több kérdésben nyitott gondolkodású képviselője volt, akit hosszú élete hozott olyan helyzetbe, hogy láthatta és végigkövethette az átalakulás számára mind drámaibb fordulóit is.

Úgy tűnik, Lajos király igazságszolgáltatási és adminisztratív reformjaival még teljes mértékben azonosulni tudott; – legalábbis a *Könyvben* látható egyes megjegyzései erre utalnak. Az ugyanabból a logikából következő pragmatizmussal, adószedői működéssel, a „szerzett jogok” elvételével és az alattvalók sanyargatásával (a „*nép sanyargatásával*”) azonban már aktívan is szembeszállt. Joinville azonban nem látott olyat, amire az általa megszokott és aktívan képviselt korábbi struktúrában ne lehetne megoldást találni. A „*jus elevat gentem*” logikáját követve számára a „roi justicier” Szent Lajos marad a garancia mindenre.

Ha Lajos személyiségét jobban meg akarjuk ismerni, – ahogy erre a *Konklúziójában* Le Goff is utal („*az ember nem élhet együtt valakivel tíz éven át büntetlenül még akkor sem, ha az illető már hétszáz éve halott*” – Le Goff, *Következtetések*, Joinville, 2015., 265.) – akkor közel kell hozzá kerülni. (Ez egyébként – értelemszerűen – nem csak Szent Lajosra, hanem Joinville-re is vonatkozik.) Csak ebben az esetben van ugyanis esélye annak, hogy a számunkra idegennek tűnő cselekedeteit, gondolatainak, jellemvonásainak igazi értelmét megértsük, és a kor szellemével összefüggésben értelmezzük. Egyebek mellett ilyenek Lajos király zsidókkal kapcsolatos megnyilvánulásai és „szélsőségesen moralista”, önsanyargató viselkedése is. (De említhetnénk „*Dél Észak általi brutális birtokba vételét*”, vagy a szélsőséges gondolkodásnak a „*lepra vagy halálos bűn*” alternatíváját felvető (más összefüggésben is „népszerű”) rész idézésével illusztrált bemutatását is. Le Goff, *Következtetések*, 266-268., 271-72)

Valójában nem tudjuk, hogy a zsidókkal való vitát felidéző cluny-i jelenet kommentárja Lajos király vagy Joinville (esetleg mindkettőjük, vagy egy harmadik személy) véleményét tükrözi-e. (Mindenesetre hasonló megfogalmazást Saint-Pathus-nál találhatunk. Joinville, 2015, § 53., 29. o. 56 lj.) Sajátos helyzet, hogy ennek a korszaknak a szellemi pezsgése – a számos súlyos konfliktus és intézkedés ellenére – elvezetett a keresztény és a zsidó vallás közötti ellentét nyilvános vitáinak a szervezéséhez (egy ilyen vita emlékét örökíti meg Joinville), melyek azonban nem zárultak békésen, sőt, rendszeresen a zsidó tanok elítéléséhez vezettek el (lásd pl. az ún. „*Talmud vitája*”, Párizs, 1240-42.) Joinville, 2015, §51-53. 29.o.55.lj., 56.lj. *Diss. I.* 116-117. és *II.* 17. o. 55.lj, 56.lj.)

A témáról korábban is többször írtak, a legújabb alapos áttekintésére pedig sor került a Lajos születésének nyolcszázadik évfordulója alkalmából szervezett megemlékező program (2014) részeként publikált összefoglaló műben, ami a lehető legszélesebb aspektusban mutatta be Szent Lajos korát és a zsidókhöz való viszonyát. (*Saint Louis et les Juifs*, 2015.) Joinville esetében, aki – a szövegei alapján – általában visszafogott személyiségként jelenik meg, elmondható, hogy többnyire uránál megértőbb, toleránsabb álláspontot képviselt. (Ezt látjuk az albigenes eretnekekkel kapcsolatban is. *Diss. I.* 115. o. 337. lj., 338. lj.)

Érdekes kérdés az is, hogy Joinville hogyan látja Lajos királynak a családja többi tagjához való viszonyát. Tudjuk, hogy Poitiers-i Alfonzot kedvelte, és azt is, hogy a korban tőle legtávolabb álló (szinte már „más generációhoz” tartozó, sőt – *horribile dictu* – szerencsejátékot játszó) Anjou Károly viszont nem tartozott a kedvencei közé. Ez Joinville-t is befolyásolta, még akkor is, ha Damiettánál ő és emberei az életüket köszönhették „Anjou grófjának.”

Csukovits Enikő konkrét kérdésére válaszolva elmondható, hogy Joinville gondolkodása valószínűleg alap-elemeiben nem volt semmivel sem „modernebb”, mint a király környezetében akár szélsőséges véleményeket megfogalmazók (vagy éppen a király) gondolkodása. Egyszerűen *más* volt, és talán gazdagabb is; jelen volt benne a hétköznapi világ tapasztalata, s az a bizonyos, minden korban népszerű „*józanész*”, mely pl. úgy kívánta, hogy az istenkáromlók megrendszabályozása a tüzes billog (vagy a száj-bevarrás) helyett egy pofonnal megoldható legyen. Nagy érzéke volt abban, hogy az általános elveket a „nép” szintjére fordítsa le. Emellett megkockáztathatjuk: Joinville méltósága, intellektusa, „szellemének *szabadsága*” logikusan vezetett el egy *autonóm* személyiség (vagy ha úgy tetszik, akár „az irodalmi én” Stanesco és Zink által adott értelmezésének) megjelenéséhez. (Lásd: *Diss. I.*, 253-254.o. 733.lj., 734. lj.) Ő a *művével* látott jóval messzebb, mint a környezete.

Klaniczay Gábor opponensi véleményére rátérve, neki is köszönöm azokat a megállapításokat, amelyekben a disszertáció következtetéseit megerősítette, és az előbbiekhöz

hasonlóan igyekezni fogok pontosan válaszolni az általa felvetett kérdésekre, problémákra és javaslatokra. Klaniczay első felvetése Joinville és a Kelet kapcsolatára vonatkozik.

A mű egyik alfejezete, mely „*A királyság és a történetírás Kelet vonzásában*” címet viseli, mindenekelőtt a Kelet felé forduló középkori francia *történetírás* belső fejlődésének az egyik legfontosabb vonulatát kívánta bemutatni. Mint említettük, annak, hogy az első összefüggő francia nyelvű történeti szövegek a keresztes hadjáratokhoz kötődnek, különös jelentősége van. A „Kelet vonzásában” megfogalmazás mindenekelőtt erre a *historiográfia* terén tapasztalható jelenségre kívánt utalni. A kelet-nyugati (vagy ha úgy tetszik *Orient – Occident / Levant – Ponant*) viszonyrendszer azonban – igaza van Klaniczay Gábornak – ennél sokkal összetettebb és bonyolultabb (miközben megismerésének forrásai között a disszertációban idézett műveknek igen fontos szerepük van.)

A 13. század során a szentföldi latin központokban kialakult szellemi tevékenység eredményei, illetve a Szentfölddel kapcsolatos történetírás információi mind szélesebb körben váltak ismertté, és mind többet árulnak el a keletre érkező nyugatiak gondolkodásáról is. A francia történetírókkal kapcsolatban mindenestre elmondhatjuk, hogy Villehardouin, Clari és Henri de Valenciennes leírásai (kiegészülve az olyan művekkel, mint pl. a Vincent de Beauvais jóvoltából ránk maradt Simon de Saint-Quentin *Histoire des Tartares*, 1245-48), megteremtették a nomád steppei népek – elsősorban a kunok és a mongolok – iránti érdeklődés máig ható francia historiográfiai hagyományát, melynek fontos dokumentuma az is, amit róla Joinville könyvében olvashatunk.

Az a *Kelet*, melyet a nyugati világ a 13. század során (mondjuk úgy, hogy a Hattin és Akkon közötti – 1187-1291 – hosszú évszázadban) egyre jobban megismert, hatalmas átalakuláson ment keresztül. A keresztes háborúk kora ugyanakkor nem a tömeges érintkezések kölcsönös megismerést és megértést elősegítő elemeinek érvényesülését hozta. A keresztes eszme fejlődését illetően is komoly változások érlelődtek ekkor, melyeknek a leginkább szimbolikus pillanatai között Szent Ferenc szentföldi látogatását (1219), vagy éppen II. Frigyes és Al-Kamil találkozását (1229) és személyes jó kapcsolatát szokás említeni. Ennek egyik jellemzője, hogy a keresztes hadjárat kemény katonai aspektusai („*croisade militaire*”) mellett (és nem helyette) megjelennek a keresztes hadjárat „szellemi” („*croisade spirituelle*”) vonatkozásai. Ezek a változások pedig Joinville műveibe is átszűrődtek.

Teljes mértékben egyetértek azzal is, hogy Joinville Keletről alkotott képének a bemutatása érdekes, vonzó, ám meglehetősen szerteágazó feladat, amely egyben feltételezi bizonyos fogalmak értelmezését, tisztázását, az egész kapcsolatrendszer áttekintését is; vagyis a téma a jelen keretek adta lehetőségeknél jóval szélesebb kontextusban való tárgyalását követeli meg. „János pap országának”, a „Hegy Öregjének” és Alamutnak, az „eurázsiai mítoszok” kérdésének – mint Klaniczay Gábor is utalt rá – komoly és egyre bővülő irodalma van. A Nílusról, a beduinokról, az asszasszinokról adott leírások is Joinville legismertebb és leggyakrabban idézett szövegei közé tartoznak.

A mongol birodalom színre lépése, felemelkedése és a nyugati világ (mindenekelőtt a francia udvar) erre való reagálása ugyancsak régóta foglalkoztatta és foglalkoztatja a szakemberek generációit; az átfogó „klasszikus” monografikus feldolgozások pedig (Runcimantól Le Goffig) valorizálva a részterületek korábbi kutatási eredményeit, hagyományosan külön fejezeteket szenteltek az elemzésüknek, s a steppei népek történetét tanulmányozó szakemberek munkáiból sem hiányoznak. Joinville megjegyzései és kommentárjai pedig minden Szent Lajos keleti (elsősorban a mongolokkal összefüggő) politikájával kapcsolatos elemzésben visszatérnek.

A dolgozatban ennek megfelelően – igaz, különböző helyeken – én magam is igyekeztem utalni a fontosságukra. (Elsősorban a két kötet Klaniczay Gábor által is idézett

jegyzeteinek az anyagában.) A szövegben azonban fontosnak láttam néhány – szerintem igen jellemző, ismeretlenebb, és véleményem szerint nem a jelentőségüknek megfelelően kezelt – Joinville-szöveg ismertetését, melyeket egy kissé más kontextusba helyezve, a Joinville vallásosságával foglalkozó fejezetben („*Joinville, a hit, a vallás és az egyház*” lásd: *Diss. I., II.5.* 106-119, különösen 106-116.) vizsgáltam.

Teljesen egyértelmű, hogy Joinville kíváncsi, nyitott, mondhatnánk igazi „felfedező” szellemét mágnesként vonzották Kelet csodái, a Biblia földje, érdekelték ennek a világnak az „erkölcsi”, szokásai, lakói, természeti környezete, valósága, működése és gondolkodása. Emellett a *sénéchal* egy olyan, különösen elkötelezett, közvetlen ősei nyomában járó (és az ő örökségüket is kereső) keresztes lovag, aki nem csak zarándok és nem is csak a hagyományos, kemény és következetes keresztes buzgalom hatása alatt álló ember, hanem érzékeny a korszellemnek azokra a változásaira is, melyeket Szent Ferenc sajátos párbeszédre törekvő példaadása is befolyásolt. A dolgozatban idézett szövegek kiválasztásánál Joinville gondolkodásának ez utóbbi vonását is szerettem volna érzékeltetni.

A *szaracénokkal* és a muszlim vallással kapcsolatos gondolkodásában a Szentföldre indulásakor Joinville egyértelműen korának gyermeke, és az ennek megfelelő előítéletekkel és sztereotípiákkal közelít hozzájuk. Kommentárjai (ha vannak) elutasítóak, időnként viszont egyszerűen csak leíróak. A két vallás hívei ekkorra már olyan sok súlyos sebet ejtettek egymáson (és a másik vallásán), hogy közöttük – még ha Joinville önkéntelenül hoz is néhány haloványan biztató példát – úgy tűnik, nincs átjárás. Sőt, alapvetően elutasítás van, azzal a meglehetősen ellentmondásos alaptanulással, hogy „*a rossz keresztényből nem lesz jó szaracén*” – és fordítva. (Joinville, 2015. § 331, 394, 396., *Diss. I.*, 115-116, 340. l., 341. l.). Ez persze további kérdéseket vet föl: ez utóbbi változat esetében mivé lesz a térítés ereje, melyben Szent Lajos mindvégig és oly következetesen hitt? S ne feledjük azt sem, hogy a „szaracénok” maguk is nyers erőszakkal (az életükért a *hitük megtagadását* követelve) „térítenek”. Joinville-nek ezzel kapcsolatban – a *Credoban* és a *Könyvben* – több érdekes története és gondolatmenete van. Számomra Joinville és Kelet kapcsolatára vonatkozóan az egyik legjellemzőbb és leginkább elgondolkodtató részlet az, amit Yves Le Bretonra hivatkozva mond el, és amelyben mintha egymásra rezonálnának Rabija al-Adavija perzsa szúfi költő és Pierre Abélard gondolatai. (Joinville, 2015. § 445.163.o. 423. l., *Diss. I.*, 113-114.o. 328. l.)

Összegezve: Joinville Keletre vonatkozó információi, Kelet világával kapcsolatos legfontosabb megjegyzései a disszertáció szövegében jórészt jelen vannak ugyan, de valóban, nem önállóan e köré a téma köré csoportosítva, hanem különböző alfejezetekben található meg (ami egyébként nem idegen a dolgozat – opponenseim által is elfogadott – szerkezetétől.) Az igazság az, hogy az írás során többször kerültem döntés elé: mélyebben (és külön kiemelten) dolgozzak ki egy-egy adott témakört, vagy a jegyzetekben, mellékletekben és hivatkozásokban helyezem el azokat a cölöpöket, amelyekre majd egy későbbi bővebb és részletesebb munka felépíthető. Itt (és még több más esetben is) az utóbbi megoldást választottam. Ez viszont azt is jelenti, hogy nem esik nehezemre elfogadni Klaniczay Gábor további „mélyfűrésra” vonatkozó javaslatát, mivel a disszertáció anyagában együtt van az információknak az a bizonyos „kritikus tömege”, melyek alapján bemutatathatjuk Kelet és Nyugat találkozásának megjelenését és Kelet helyét Joinville világgépében, ami akár egy önálló alfejezet beiktatását (vagy külön tanulmány elkészítését) is indokoltá teheti.

Klaniczay Gábor (ahogy Madas Edit és Csukovits Enikő is) külön kitér annak a fejezetnek az értékelésére, mely a disszertáció megírása szempontjából számomra a legfontosabbak közé tartozott. Mondhatnám úgy is, hogy bennem Joinville szövegének a szavahihetőségi kérdése és ennek kapcsán egy még mélyebb elemzés és egy radikálisan új

megközelítési igénye és lehetősége a „saumur-i epizód” alaposabb áttanulmányozása kapcsán jelentkezett. (Ahhoz viszont először magyar-francia kapcsolattörténeti kutatásaim vezettek el.) Ezt követően láttam, hogy Saumur mellé több más, kétségeket kiváltó jelenet is csatlakoztatható. Ezek néhol oly mértékben voltak ellentétesek a francia irodalomtörténet írás és történetírás 19. század óta uralkodó vonulatának a vélekedésével, hogy szinte jelenetről jelenetre újra kellett gondolnom a *Könyv* egyes fejezeteinek tartalmát és kommentárjait. Hozzá kell tennem, hogy a disszertációban kiemelten szereplő három – egyébként igen különböző, de jellemző – részlet más és más alapokon illetve megközelítésben veti föl a „hitelesség versus fikció” kérdését. A közös bennük az, hogy a mindegyiknél megjelenő kételkedés kissé „másabb” oldalról fogalmazódik meg, erősítve a végső konklúziót.

A *Könyv*ben azonban nem csak ennek a három részletnek van ilyen hangulata (van több is, és más fejezetekben utalok is rájuk), de ez a három – mindegyik a „maga nemében” – teljesen jellemző, és Joinville hitelességét, történeti értékét a korábbiakhoz képest más dimenziókba helyezi. Ez lett számomra az egyik legfontosabb feladvány, melynek megoldását (feloldását) a kutatások során meg kellett találnom, és magyarázatát a doktori műben meg kellett adnom.

Christopher Lucken – egyébként részben hasonló alapokon elindulva – azzal oldotta fel az ellentmondásokat, hogy Joinville művét alapvetően *irodalmi* alkotásként értelmezte, és ezt kifejezendő, a „király evangéliumaként” határozta meg. (Lucken, 445-467.) Ha azonban kiindulópontként elfogadható, hogy „*evangélium történeti mű, de nem történetírás,*” akkor Joinville művében ennek a történetiségnek, a történeti forrásnak a sajátos tartalmát és jellegzetességeit is lehet és kell keresni, mely mindkét értelmezést *egyaránt* lehetővé teszi. (Lásd: *Diss. I.*, II. rész, III./1., *Hitelesség versus fikció*, 307-355.; IV. *Joinville és Szent Lajos világa. Utóélet és konklúzió.*; IV./3. *Konklúzió gyanánt: hitelesség ÉS fikció?*, 404-408.

A saumur-i epizóddal foglalkozó részre utalva említi meg Klaniczay Gábor, hogy a Capeting szentkultusz kibontakozása és tanulmányozása Szent Erzsébet kultuszával összefüggésben bővebb bemutatást igényelne, melyhez javasolja hozzákötni Lajos hűgának, Izabellának, a „*Szent Erzsébet nyomdokaiba lépő*” szent alakjának és a francia királyi udvarban jelenlévő Szent Erzsébet kultusz azonosítható jeleinek a bemutatását. (Valóban, az Izabellával kapcsolatos kutatások az elmúlt bő évtizedben alaposan föllendültek, Agnès d’Harcourt róla szóló *Vita*-ja több új kiadásban is megjelent; S. L. Field, 2006, 2013 – is több fontos munkát publikált róla, a *Sources Franciscaines – 2014* – pedig a közelmúltban külön kötetet szentelt neki.)

Ennek kapcsán meg kell említenem, hogy Joinville Lajos király hűgáról, Franciaországi Izabelláról (1225-1270) konkrétan egyetlen alkalommal beszél (a St.-Cloud / longchamps-i kolostor alapítását említi, Joinville, 2015. 168. 615. lj., 173. 627. lj. és *Diss. II.*, § 691, 723). Champagne-i úrnőjét, Franciaországi Izabellát, (1242-1271), Navarra királynőjét, Lajos leányát pedig elsősorban Thibaud gróffal / királlyal való házassága kapcsán említi. (*Diss. I.*, 87. 233. lj., 169. 496. lj., 327. 1002. lj., 365. 1115. lj.). Joinville azonban közvetlenül egyiküket sem kötötte össze Szent Erzsébet kultuszával. (Ez a magyarázata annak is, hogy rájuk csak a jegyzetanyagban utaltam.)

Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy a disszertációban Szent Erzsébet történetének csak azokra a részeire koncentráltam, melyek Joinville *Könyvé*ben is megjelennek, illetve azzal szoros összefüggésben vannak. Felmérve erőmet és a terjedelmi korlátokat (de érezvén ezt a nem alaptalanul felvetődő esetleges igényt) a szövegben *jó előre* pontosítottam, hogy *nem* Szent Erzsébet franciaországi kultuszának és terjedésének a bemutatását szándékozom fölvállalni, bár a jegyzetekben azért igyekeztem hozzá a legfontosabb művekből némi szakirodalmi összefoglalót is adni. (lásd főleg *Diss. I.*, 321-332; 977.lj - 1026. lj.) Úgy gondoltam – és továbbra is úgy vélem –, hogy ennek a témának a részletesebb áttekintése és

kidolgozása külön, átfogó, összehasonlító tanulmányokat érdemel. Olyanokat, mint amilyeneket pl. Gecser Ottó (Gecser, 2009, 2012.), továbbá Itáliára vonatkozóan Falvay Dávid (2007, 2012), a francia anyagra vonatkozóan Seláf Levente (2015, 2018) és mások munkáiban láthatunk (melyeknek a száma a nyolcszázadik évforduló időszakában és az azt követő esztendőikben alaposan megnövekedett).

A „saumur-i ünnepség” számomra elsősorban Joinville történeti hitelességével kapcsolatosan volt érdekes. Vagyis a disszertációnak ez a fejezete a francia királyi udvarban egyéb forrásokkal igazolhatóan létező Szent Erzsébet kultusz szempontjából nézve nem kívánt többet (sem kevesebbet) vállalni, mint hogy *kiegészíti* a vonatkozó ismereteket, miközben erős kételyeket ébreszt egy olyan jelenet szavahihetőségével szemben, melyet a Szent Erzsébetről szóló irodalom meglehetősen gyakran szokott idézni. Ez az oka annak, amiért csak magának a „saumur-i jelenetnek” és *utóéletének* a vizsgálata és esetleges forrásainak összegyűjtése szerepelt a terveim között. A céloom mindenekelőtt az volt, hogy a párizsi udvarban meglévő Szent Erzsébet kultuszra utaló, a szakirodalomban évszázadok óta az egyik leggyakrabban és széles körben (többek között és hasonló módon általam is) hivatkozott szövegrész hitelességét erősen kétségbe vonó eredményeimet a szakma elé tárjam.

Megpróbáltam emellett összegyűjteni Joinville gondolkodásának és szövegének lehetséges forrásait, és igyekeztem a lehető legpontosabb magyarázatot találni erre a jelenségre. Paradox módon, a sokat idézett *konkrét* jelenet hitelességének adatolt kétségbe vonása, más olvasatban, lehet éppen a Szent Erzsébet kultusz erős franciaországi jelenlétének a bizonyítéka is. Joinville ugyanis a saumur-i történet megalkotásával értékes tanúja és propagálója is a Szent Erzsébet kultusz és a Capeting dinasztikus szentkultusz összekapcsolásának, miközben őt alapvetően „Szent Lajos evangélistájaként” (Lucken) mindenekelőtt és mindenekfölött *Szent Lajos kultusza* érdekelte, annak gazdagításában találta meg küldetését. (Lásd: Joinville álma: Joinville 2015. és *Diss. II.*, § 766, 767.)

Feladatomnak éreztem továbbá, hogy – amennyiben lehetséges – minél körültekintőbben felmérjem, hogy Joinville Szent Erzsébettel kapcsolatban *hol, honnan, mikor* és *milyen* információkkal rendelkezhetett, s ennek illusztrálására hivatkoztam a Szent Erzsébet kultusz ismeretének lehetséges észak-franciaországi forrásaira. Arra nem találtam adatot, hogy a Joinville-féle, igencsak fiktívnek tűnő saumur-i jelenetet *konkrét* forráshoz lehessen kötni. Szent Erzsébet prózalegendája (Seláf, 2015, 2018.) is abban az összefüggésben kerül szóba, hogy Joinville-nek (a mű megírása, illetve a végleges változat kialakításának a koráig, vagyis 1309-ig) a királyi udvarban az alaposan vélelmezhető *Legenda Aurea*, vagy később a *Rutebeuf-életrajz* (vagy éppen a Szentföldön a társaságukban lévő Tyois testvér hatása) mellett vajon milyen egyéb vélelmezhető forrásai lehettek. (*Diss. I.*, 328. 1007. lj., 1008. lj., 245. 704. lj. Joinville, Wailly, § 777.) A dolgozatban feltételeztem, hogy az Erzsébet *prózalegenda* is egy olyan alkotás, melynek vélelmezett elterjedtsége a francia udvarban potenciálisan része lehetett ezeknek a forrásoknak. Mint ahogy lehettek más források (prédikációk, exemplumok) is, melyekről tudnia kellett, de legalábbis tudhatott. (összefoglalóan Gecser, 2012., 93-100.)

Klaniczay Gábor a prózalegenda kapcsán tett további konkrét észrevételeket és pontosításokat is. A kutatások jelenlegi állása szerint a prózalegenda keletkezésének valószínűsíthető időpontja 1243-1264. Seláf Levente korábbi, habilitációs dolgozatában szereplő időpont javaslata 1243-1259 volt, míg a későbbi (Seláf, 2018) a szöveg keletkezését már a fenti időpontra (1243-1264) teszi. Igaza van Klaniczay Gábornak abban, hogy az a megfogalmazás, mely szerint a disszertáció hivatkozásában a legenda keletkezéséről a

„közvetlenül a szentté avatást (1235) követő” időszakot jelölöm meg, pontatlan, mert csak a feltételezett *legkorábbi* időpontra, és nem a becsült *intervallumra* utalok.

Ugyanakkor úgy vélem, hogy abban az összefüggésben, melyben a disszertáció szövegében hivatkozom rá, ezúttal a konkrét évszámnak nincs igazán jelentősége, hiszen Joinville *Könyve* megírásának a *legelső* vélelmezett változata is (1270 után) *bőven* a fenti időszakot *követően* születhetett meg, tehát a prózalegenda már szerepelhetett Joinville lehetséges információ-forrásai között. (A dátum meghatározása akkor lenne fontos, ha azt feltételezném, hogy a saumur-i jelenet valóban megtörtént, mégpedig 1241-ben. De nem ez az eset.) Ha pedig a *Könyv* legkésőbbi (1305-ös, vagy 1309-es) keletkezési dátumára gondolunk, akkor a szöveg megírásáig Joinville-t még igen sok egyéb hatás is érthette. (Például láthatta a dinasztikus szentkultusz Lajos király halálát követő kibontakozásának a folyamatát, melyhez – a maga módján – ahol tehetette, ő is hozzájárult, és akár befolyásolhatta a gondolkodását a Longchamps-hoz kötődő, de az udvarban élő, szentéletű Franciaországi Izabella hatása is.) Mindenesetre Lajos királyt, Szent Erzsébet kultuszát és Kasztíliai Blankát Joinville-nél *csak* az általa megalkotott saumur-i jelent kapcsolja össze. Ez az epizód pedig, melynek a főszereplője valójában Kasztíliai Blanka, igen „jól ki van találva”, a *Könyv*ben létezik, tovább él és illeszkedik a dinasztikus szentkultusz kiépítésének a folyamatába.

A fentieket összegezve, elfogadom, hogy a Joinville által megalkotott jelenetből is sugárzó Szent Erzsébet kultusz értelmezése a Capeting dinasztikus szentkultusz összefüggéseinek további vizsgálatával (a javasolt szakirodalmi bővítésekkel) még teljesebbé tehető, amit egy publikálásra kerülő változat esetében figyelembe fogok venni.

Klaniczay Gábor – a disszertáció címére utalva – felveti, hogy a benne használt fogalmak bővebb magyarázatra szorulnának. Nos, a címadás / címválasztás számomra mind a *Könyv* magyar kiadása, mind pedig a disszertáció esetében is fontos kérdés volt, tehát egyik esetben sem véletlenül lett a cím az, amit ma látunk, és mivel ezzel kapcsolatban Madas Edit is – teljesen más megközelítésben – ugyancsak megfogalmazta a véleményét, igyekszem mindkettőjük megjegyzéseire összevontan reagálni.

A *magyar kiadás* elkészítésekor (miután Joinville művének hitelesen igazolható, a szerzőtől származó eredeti címe nincs) a különböző korábbi kiadások sokféle címváltozataiból indulhattam ki. Végül a magyar kiadás címe a Joinville előszavában meghatározott *tartalomnak* és a fordításhoz használt legújabb kiadás címének a kombinációja lett. Így született meg a *Szent Lajos élete és bölcs mondásai* változat.

A *disszertációnak* azonban más, az új tartalmat általánosabban és jobban tükröző címet kellett kapnia. Mindenekelőtt célszerű volt, hogy megjelenjen a címben a műfaji besorolással foglalkozó fejezet eredményeképp a „*Könyv*” megjelölés (lásd: *Diss. I.*, III./3. alfejezet), ahogy művéről egyébként maga Joinville is többször beszélt (pl. Joinville, 2015. § 2.) Emellett hangsúlyozni kívántam, hogy az értekezés központi témája a *szerző és életműve* lett („*Joinville és Könyve*”). Emellett a disszertáció két kötetének szerves összetartozását kifejezendő, kerestem egy összefoglaló és minden szempontból kifejező címet. Úgy éreztem, hogy ennek megfelel „*A feudális világ és a középkori modernség határán*” változat. Tudatában voltam annak, hogy ez jelenthet némi kockázatot; de vállaltam, mert úgy gondoltam (és ma is úgy gondolom), hogy kellőképpen ráirányítja a figyelmet a disszertáció egészén végigvonuló legfontosabb tartalmi kérdésekre is.

Madas Edit a címben azt az üzenetet látja elsősorban, amit Joinville-nek és korának tanulmányozása során magam is gyakran éreztem és szerettem volna kifejezni. A „*sénéchal*”

és műve két értékrendszer, a régi és az új, a Királyság és a Birodalom, Kelet és Nyugat, a keresztény és a muszlim, a történelem és az irodalom, több műfaj, a hitelesség és a fikció, a hit, a hitetlenség, a pogányság, a más hit, az eretnokség, a szent és az emberi, az „aranykor” és az „elvesztett aranykor”, az élet és a halál – vagyis, jobb híján, *két világ* – szellemi vagy valós, fizikai határán mozog, és mozgatja olvasóit is. Mindeközben az egész hol betöltik, hol keretbe foglalják Joinville egyéni életének, szellemi és érzelmi fejlődésének meghatározó, elgondolkodtató, színes és időnként harsány pillanatai, melyek e határok szimbolikus szerepére, elválasztó és összekötő erejére, korlátozó és egyben sajátos átjárhatóságára is ráirányítják a figyelmet. Ezek az ellentétpárok kétségtelenül léteztek, és úgy tartottam helyesnek, hogy a disszertációban is lényeges szerepet kapjanak. Fontos volt tehát, hogy az oly sok kontextusban megjelenő „határ”- jelenség világosan megfogalmazódjék a címben is. Nézetem szerint Joinville *Könyve* azért is egyedi és eredeti, mert egy olyan alkotás, mely szimbolikusan a fenti bonyolult jellemzőkkel és ellentétpárokkal leírható „két világ” *határán* jött létre, s ebben az értelemben maga is egyfajta *emlékmű*, még pedig Szent Lajos és Joinville közös, történeti-irodalmi emlékműve. (Ebben a *clairvaux-i sztélével* mutat lelki közösséget). Olyan *egyedülálló* alkotás ez, melynek sem azonosítható előzménye, sem pedig folytatása nincs. (Le Goff a Szent Lajos-i királymodell értelmezése kapcsán tér vissza erre a sajátos helyzetre, lásd: *Következtetések*, 265-275.)

Ezzel végül eljutottunk a címnek azon eleméhez – a „*feudális világ és a középkori modernség*” –, mellyel kapcsolatban Klaniczay Gábor tett elgondolkodtató és megfontolandó megjegyzéseket. Tudatában vagyok annak, hogy a „*feudális*”-nak, és ma már a „*középkori modernség*”-nek is óriási szakirodalma van, és hogy (ennek megfelelően) visszatérő viták tárgya, s hogy a „*féodalité*” jelentésének meghatározása térben és időben változik. Hogy értelmezése az elmúlt másfél évszázadban sokat gazdagodott, sokkal árnyaltabb lett, miközben rendre erősen eltérő vélemények alakultak ki róla, melyek a fogalom tagadásától (pontosabban egy csupán elméleti-történeti konstrukcióként való megfogalmazásától), a legkülönbözőbb időbeli és területi variáns tanulmányozásán és leírásán keresztül, a „klasszikus értelmezés” bizonyos elemeinek fenntartása melletti újbóli kiállításig, vagy akár az „államfeudalizmus” fogalmának felvetéséig is terjedhet. Úgy vélem, nagy merészség lett volna ennek az elemzésébe, vagy akár csak az áttekintésébe e disszertáció keretein belül részletesen belefogni.

Itt jegyzem meg, hogy egyetemi hallgató korunkban mi is abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy Wittmann Tibor, majd Jónás Ilona és különösen pedig Engel Pál szegedi tanszékvezetése idején már jó korán megtanulhattuk, hogy a feudalizmus kifejezés használatával és értelmezésével csínján kell bánni. (Ennek megfelelően a „feudalizmus” kifejezés egyszer sem szerepel a dolgozatban, a „feudális” mindösszesen 58-szor, ezen belül a „feudális világ” szókapcsolat csak 7 alkalommal – 4-szer a címekben – fordul elő.

A „*középkor modernsége*” szókapcsolatot manapság mind komplexebb és gazdagabb formában szerepeltetik, a „*modernség*” pedig (mely a disszertációban 16-szor – 4-szer a címekben – szerepel), a szakirodalomban, a tanulmányokban, s ennek megfelelően a tudományos művek címében és alcímeiben is egyre gyakrabban van jelen. Megjelenésének *kiindulópontjaként* pedig – szinte általános egyetértéssel – a 13. századot szokás meghatározni.)

Joinville és könyve esetében úgy éreztem, hogy ha már *két világ* határáról, netán szembenállásáról van szó, akkor a „rég” és „új” kissé mégiscsak általános ellentétpárján túljutva pontosabban és *kifejezőbbet* kellene mondani. A lehetséges szempontokat átgondolva végül a leginkább „föderáló” változatnak itt a „*feudális világ*”-ot a „*középkori modernséggel*”

párba állító általános (és talán kissé általánosító) megoldás mellett döntöttem, mely egyébként illeszkedik a szakirodalomban széleskörűen elterjedt címváltozatok sorába.

Hozzáteszem, hogy ebben is hatással volt rám a Le Goff-könyv szóhasználata, ahol az egyik fejezetnek a címe: „*Saint Louis, roi féodal ou roi moderne?*”, valamint több olyan alfejezet-cím, mint „*Féodalité et État moderne*” (III. V.1.), „*De l’usage royal du système féodal*” (III. V.2.), „*Une société féodale et bourgeoise*” (III. V.6. Le Goff, 1996. 774-781, 791-794.) Ezekben a részekben Le Goff „*feudális királyról*” és „*modern királyról*” beszél, akinek országa „*a feudális monarchia*” fázisán át jut el a „*modern államhoz*”. (U.o., 774., továbbá *Következtetések*, 269, 272-273.) „*Az olvasónak (...) két gondolat jut erről eszébe: az egyik, hogy annak központi eleme – a XIII. században vagyunk – a feudális rend. Szent Lajosnak tehát feudális uralkodónak kell lennie. Ugyanakkor a XIII. század a modern állam születésének korszaka is.(...) Eszerint Szent Lajos egy modern uralkodó lenne?*” – írja. (Le Goff, 1996. 774.)

Vagyis Le Goff egyszerűen úgy tekintett ezekre a kifejezésekre, mint a *13. századi Franciaországot leíró, jellemző fogalmakra*, melyek meghatároznak és megjelölnék egy korszakot, miközben megállapítja, hogy ebben a korban („Szent Lajos századában” – vagy épen a „*Capetian Century*” korában) egyszerre voltak jelen a „*féodalité*” és a középkori „*modernité*” legfőbb vonásai, gondolat- és értékrendszere. A címadáskor tehát, mivel a fogalmak ilyenén való alkalmazását a disszertáció esetében is elfogadhatónak éreztem, én magam is ugyanezt a logikát követtem, és nem gondoltam arra (ahogy Le Goff, Jean Richard és mások sem), hogy a terminusok körüli vitás kérdések további, mélyebb értelmezésére is ki kellene itt térni. A fentiek alapján továbbra is úgy gondolom, hogy áttekintésüket nehéz lenne ennek a disszertációnak a keretében, annak szerves részeként fölállalni. Elfogadom viszont, hogy egy (vagy több) bő jegyzetben (ami, mint fentebb láthattuk, nem lenne idegen a disszertáció szerkezetétől) valóban pontosítani lehetne e fogalmak egymáshoz való viszonyát, jelezni a körülötte folyó vitákat.

Erre egyébként – éppen Joinville esetében – akár még külön indokunk is lehet. A kutatók között ugyanis elég nagy egyetértés van abban, hogy az a feudális rendszer, melyről oly gyakran szó esik, a „*Loire és a Meuse között*” alakult ki és terjedt el a 9-13. század során. Tehát éppen *ott*, ahol János úr született, *akkor* (annak utolsó periódusában), amikor *élt* és *alkotott*; ő, aki, miközben hosszú élete során a virágkornak még aktív szereplője és tanúja is volt, láthatta a rendszer számára egyre aggasztóbb metamorfózisát, mely a végén a „*vén sas*” ugyan még eltúrte (akár még tisztelte is), de rá és *Könyvbéli* sorstársai jó részére az utolsó ismert kézirat elkészültekor már egyre kevésbé tartott igényt.

Klaniczay Gábor fölvetését tehát egy kissé más oldalról megközelítve valóban tovább lehetne gondolni és be lehetne mutatni, hogy *Joinville szerint* milyen is volt és mit jelentett *az ő számára* az a „*feudális*” világ, amit veszni lát, s hogy konkrétan melyek azok az értékek, melyekhez oly erősen kötődött. (Ezekre ugyan több helyen utaltam a dolgozatban, de egy újragondolt összefoglalásnak biztosan lehetne további hozadéka.)

Hasonló a helyzet a „*középkori modernség*” kérdésével is. Érdekes lenne egybegyűjteni Joinville véleményét és reakcióit azokra a jelenségekre, melyek az általunk modernizációs folyamatként ismert momentumokra vonatkoznak. Nem gondolom ugyanakkor azt – bármennyire izgalmas kérdésről is van szó – hogy a modern állam kiépülésének bemutatása bele kellene, hogy férjen a Joinville-ről és művéről szóló disszertáció kereteibe.

A fenti logikát követve mindössze arra törekedtem, hogy jellemzően *behatóroljam* a vizsgált területet és korszakot, és hogy hangsúlyozzam, hogy *Joinville és műve* véleményem szerint, *korszakhatáron* (még pedig a fentebb értelemben használt feudális világ és a középkori modernség) határán áll, miközben maga is korszakhatárt jelent. És mint ilyen, *elsőrendű forrás* mindkét komponens, sőt a köztük lévő *átmenet* tanulmányozásához is.

Összefoglalva, a fentiek alapján, a címet én továbbra is kifejezőnek és jellemzőnek gondolom, védhetőnek (és védendőnek) érzem, és megtartanám. Ugyanakkor a javaslatokat megköszönve, a kiegészítések elkészítésére, az ajánlásnak megfelelően, a Klaniczay Gábor által javasolt szerzők (J. R. Strayer, W. C. Jordan, C. M. Gaposchkin; – ha úgy tetszik, a „*tengerentúli iskola*”) jeles képviselői műveinek alaposabb tanulmányozásával is mindenképpen vissza szeretnék térni.

Klaniczay Gábor hiányolja a disszertációból Szent Lajos koldulórendekkel való kapcsolatának bemutatását. Megvallom, hogy e témakör tárgyalásának a kérdése is komoly fejtörést okozott. Részben éppen azért, amit Klaniczay Gábor mondott: Jacques Le Goff Lajos király koldulórendekhez való viszonyát, különösen pedig az Hugues de Digne ferences szerzetessel és tanításaival való személyes találkozás radikálisan szemléletformáló élményét könyve egyik kulcsfontosságú elemévé tette, és *igen részletesen*, nagyon *sokoldalúan* elemezte, amihez – mai tudásom szerint – meglehetősen nehezen tudnék bármi igazán érdemlegeset hozzátenni. Le Goff ugyanis igen meggyőzően bizonyította, hogy a Szentföld utáni *új kezdet*, a király és a királyság számára kialakuló *új misszió* kiindulópontja a király és a „szent ember” közötti, hyères-i találkozás volt. Végül azt a megoldást választottam, hogy a szövegben sommásan kiemeltem ennek az eseménynek a kivételes jelentőségét és Lajos királyra gyakorolt hatását, idéztem Le Goff legfontosabb ezzel kapcsolatos következtetéseit, utaltam rá, s a szokásos jegyzetelési technikával is igyekeztem megvilágítani a háttérrel, az azt követő és a továbbiakat meghatározó, „ország-reformáló” lépéseket, részletesebb bemutatásuk azonban a fenti okokból elmaradt.

Eléggé nyilvánvaló, hogy ez a korszak a koldulórendek világa, s hogy egyik legfőbb szellemi (és hatalmi) energiaközpontjuk a francia királyi udvar, befolyásuknak pedig Joinville maga is tanúja lehetett, valamint hogy a koldulórendi hatás az ő gondolkodását is mélyen befolyásolhatta. Joinville írásaiban szinte mindenhol ott érezni a koldulórendek, a koldulórendi szerzetesek és szellem jelenlétét. Viszont továbbra is úgy gondolom, hogy Lajos királynak és családjának – különösen anyjának és húgának – a koldulórendekkel való kapcsolata, befolyásuknak a vizsgálata szétfeszítette volna a disszertáció kereteit. Ismét csak utalnom kell arra, hogy a disszertáció alapvetően *nem* Szent Lajosról, *hanem* Joinville-ről és művéről szól. Vagyis az eddigiekhez képest *más nézőpontból* próbáltam kiindulni. A fő cél *nem* a Szent Lajos-kép megrajzolása, sőt, még csak *nem is elsősorban* Joinville *Szent Lajos képének* bemutatása volt (arról Le Goff és mások, köztük azok a kiváló kutatók, akiket Klaniczay Gábor idézett – mint C. M. Gaposchkin, és W. C. Jordan, – már igen alapos elemzést adtak), hanem *sokkal inkább* az „ellenkezője”, vagyis Szent Lajos *Joinville-ről alkotott képének* megragadása, ami pedig – több okból is – nem volt könnyű kihívás. (*Diss. I., III./ 6.1-3.*) Itt utalnék arra, hogy Le Goff nagymonográfiájának, *csak* a Szent Lajos középpontba állító műveket tartalmazó *válogatott Bibliográfiája* (mintegy negyedszázaddal ezelőtt) mintegy háromszáz tételt tartalmazott (Le Goff, 1996., 1048-1070), és a szakma az óta sem télenkedett. Ezekben a művekben pedig Joinville alkotása a megfelelő helyeken természetesen jelen van, mivel a kor és Szent Lajos személye jobb megismerése szempontjából forrásként megkerülhetetlen. Amiről viszont az eddigiekben eddig nem esett szó, az a fentebb említett „*fordított kérdésfelvetés*”, amivel a dolgozatban én próbálkoztam, és amelynek máshol nem találtam előzményeit.

Nem vitatom Klaniczay Gábornak azt a megjegyzését sem, hogy Joinville sokoldalú Szent Lajos portréja igazán csak a király többi életrajzírójának és történetíróinak alkotásaival összehasonlításban érvényesülhet és lehet teljesebb. (Ezt megfogalmaztam a dolgozatban is, *Diss., I., 302.*). Úgy vélem azonban, hogy Le Goff – az előbbiekhöz hasonlóan – könyvének második fejezetében már ezt a témakört is alaposan és nagy erudícióval feldolgozta.

(Nagyrészt erről szól a „*La production de la mémoire royale: saint-Louis a-t-il existé?*” c. fejezet. Le Goff, 1996., 369-605.) Ha következetesek vagyunk, akkor ezek a művek – véleményem szerint – a disszertáció *konkrét témájához* csak akkor és annyiban kapcsolódnak, ha Joinville-t *említik* (mint tette Saint-Pathus), vagy Joinville művének vélelmezhető *forrásaiként* jelennek meg. Ez a magyarázata annak, hogy Szent Lajos többi hagiográfusáról vagy történetírójáról csak röviden írtam. Joinville-nél egyébként ők ilyen minőségükben nem (csak udvari méltóságviselőként) szerepelnek, s a *sénéchal* időnként maga számol be a velük való találkozásairól. Ennek ellenére okkal feltételezhető, hogy Joinville ismerte Saint-Pathus, Beaulieu, Jean de Vignay s talán Châteauroux szövegét (vagy véleményét) is. (*Diss., I.*, 88. o. 238. l.j., 89.o, 241.l.j., 203-205 o. 582-593. l.j.)

Ugyanakkor átgondolva Klaniczay Gábor felvetéseit, úgy látom, hogy valóban van egy olyan téma, melyet az általam követett, a lehető legszigorúbban „Joinville-re szabott” koncepció alapján is hiányolni lehet a disszertációból: ez pedig Joinville-nek a *koldulórendekre* és azok *képviselőire* vonatkozó *megjegyzéseinek, véleményének* az összefoglaló bemutatása. Annyi már az eddig mondottak alapján is feltételezhető, hogy a legfontosabb szerep e téren is minden bizonnyal Hugues de Digne-nek fog jutni, hiszen ha figyelmesen végigolvassuk a *Könyv* megfelelő fejezeteit, akkor láthatjuk, hogy ő nem „csak” Szent Lajosra, hanem Joinville-re is nagy benyomást gyakorolt.

Emellett Joinville műveinek lapjain rajta kívül is megjelennek – néhol név szerint és különböző környezetben – más ferences és domonkos szerzetesek is. (mint pl. Henri de Tyois / Heinrich v Marburg, a *Credo* szövegében, *Diss. I.*, 245.o. 704.l.j. 325., J. Samois, *Diss. II.* §760, 181.o.656.l.j., 182.o. §763.; Y. Le Breton: *Diss. II.* §444, 112.o. 422.l.j., §445, 113.o. 423.l.j., §456, 458, 462, 463.; G. de Saint-Pathus: *Diss. II.* 17.o. 56.l.j., 166.o. 605.l.j.; G. de Beaulieu: *Diss. II.* §647. 157. o. 563.l.j., 166.o. 605.l.j.; E. de Châteauroux: §420, 107.o.405.l.j., §162, 54.o. 233.l.j., §328, 89.o. 354.l.j.; J. de Vignay: *Diss. II.*, 166.o. 605.l.j.)

Amikor Joinville összegzi Szent Lajos kegyes cselekedeteit, gondosan kitér azokra az alapításokra, melyeket a király Párizs, az „*új földi Jeruzsálem*” fizikai és hitbéli *védelme* érdekében a *koldulórendek* számára, valamint a szegények és az elesettek gyámolítása érdekében hozott létre vagy támogatott. Valóban érdemes lenne mélyebben megvizsgálni, hogy a koldulórendi hatás mennyire érzékelhető Joinville szemléletében. Akár azt is, hogy *Joinville szövegei alapján* – és különös tekintettel a királlyal való beszélgetéseire – hogyan jelentkezik a koldulórendi szellemiség Szent Lajos és Joinville gondolkodásában. Mi a tartalma, töltése annak a *tanításnak*, melyet Saint-Pathus szerint Joinville mintegy húsz év során, amíg a környezetében volt, a királytól kapott? Egy ilyen alfejezet megírásával (melynek alapjai a disszertáció anyagában már ugyancsak megvannak) valóban adósnak érezhetem magam, és ezt az adósságot az első adandó alkalommal törleszteni is szeretném.

A továbbiakban **Madas Edit** néhány további konkrét megjegyzésére szeretnék reagálni. Fentebb már említettem, hogy a kevésbé ismert és felhasznált Joinville-művek – az *epitáfium*, a *Levél* és a *Credo* – mindegyike kötődik valamilyen módon a *Könyvhöz*. Clairvaux „emlékmű-jellege”, a *Levél* rustichello-i „*Öreg lovag vitéz lovagsága*” – hangulata (Rustichello, 2018.), a *Credo* hite, szellemisége és több finom utalása mind ezt bizonyítja. A *Levélből* felsejülő alakról nekem is az a büszke lovag (’dalia’) jutott eszembe, akinek „*feje felett átment a zimankós élet*”, de aki a maga világában akkor is aktív, akire szükség van, aki bölcs, magabiztos, vitéz, hűséges és szabad. Az attitűdje mélyen *emberi*, az alakja pedig *örök*. (A levél kéziratát egyébként reprodukálja a Wailly-féle kiadás, és egyetértek, egy esetleges kiadás illusztrációi között ott van a helye.)

Köszönöm Madas Edit *Credoval* kapcsolatos értelmező megjegyzéseit. A *Credoban* lévő lehetőségek valójában még nincsenek kiaknázva; – még bizonyosan vannak olyan rétegei, melyek további, alaposabb tanulmányozást érdemelnek. A dolgozatban a szövegnek csak egyik, a történetírással leginkább összefüggőnek érzett vonulatát próbáltam meg átgondolni.

Úgy éreztem, hogy Joinville különleges történelmi körülmények között született *Hitvallásának* van egy igen erős történelmi vonulata és kötődése is. A két művet e téren is nagyon közelinek érzem egymáshoz. Úgy láttam, hogy a *történetíró* Joinville gondolkodásában a *hit*, az *igazság* és a *hitelesség* kérdése együtt, egyszerre és rendkívül erősen van jelen, s ennek nyomai a *Credoban* is megtalálhatók. Sőt, a *Credoban korábban* fogalmazódtak meg (és nem is véletlenül kerültek át adandó alkalommal a *Könyvbe*.) Joinville egyik „obszessziója”, hogy minden alkalmat, eszközt és lehetőséget megragad, hogy mondanivalóját „*hitelesítse*” – pedig esetenként azt is tudhatná, hogy amit elmond, az nem ott, nem úgy és nem akkor történt, ahogy mondja. S eljut odáig, hogy *számára az erős hittel táplált szubjektivitás nem gyengíti, hanem erősíti a történelmi hitelességet.* (*Diss. I.*, 354, 362, 369-370.)

A *Könyvnek* kétségtelenül van egy erős *historiográfiai* és egy következetes *hagiográfiai* vonulata, melyek egymást erősítve bontakoznak ki és fejlődnek tovább. Úgy vélem, gyökereik a *Credo* talaján kapcsolódtak először össze. Ezzel együtt elfogadom azt is, hogy ennek a szellemi kötődésnek és többretegű kapcsolatrendszernek a vizsgálata fokozott óvatosságot, s a két mű egymáshoz való viszonyának további átgondolását igényli.

A kéziratokkal kapcsolatos fejezetnél – ismételten végigolvasva – köszönettel veszem Madas Edit kritikáját, és teljesen egyetértek véleményével; – azon kívül, hogy ez a kérdés valóban nem a szakterületem, ebben az alfejezetben két, nem egy időben készült szöveg nem túl szerencsés összeszerkesztésére és rövidítésére került sor, amit alaposabban át fogok tekinteni, és a javaslatnak megfelelően korrigálok. Számomra itt valójában nem az elveszett, (vélelmezhetően korábbi) kéziratok és a meglévő egyetlen „igazi” középkori kézirat egymáshoz való viszonyának a tanulmányozása volt érdekes (amivel kitűnő szakemberek generációi nagy alaposítással foglalkoztak), hanem a publikált szövegek egyes *konkrét tartalmi* azonosságai vagy eltérései.

Ma már igen nehéz kétséget kizáróan megállapítani, hogy a meglévő szövegek különbségei honnan származnak: már az eredetiek is különböztek egymástól, a másolóknak köszönhetőek, netán a nyomdai változatokat előkészítő és összeállító szerkesztők keze nyomát viselik. Anoine Pierre de Rieux esetében a „felelősség” kérdése részben tisztázott, hiszen ő maga írja le, hogy „belenyúlt” a szövegbe, átszerkesztette, kijavította, kiegészítette, tehát valamivel többet tett annál, hogy modernizálta és befogadhatóvá tette; sőt – lévén a dél-franciaországi Rieux-en-Minervois szülöttje –, hiányolta, ezért beleírta szülőföldje eseményeinek a történetét is. (Ami persze arra a területre vonatkozóan ugyancsak érdekes forrás lehet.) Erről a „*polygraphe*” által készített kiadásról főleg a filológus Joinville-kutatóknak van eléggé elmarasztaló véleménye. (Corbert 1977. 24-34. Idézi: Monfrin 1995. CVIII. XCVII.)

Készséggel elfogadom azonban Madas Edit megjegyzését, hiszen Antoine Pierre nélkül mégiscsak szegényebbek lennénk egy régi – talán a legrégebbi ismert – szövegvariánssal, amit ráadásul én magam igen jól tudtam hasznosítani. Valójában az egyes célirányosan kiválasztott és a „*Hitelesség versus fikció*” fejezetben is bemutatott epizódok tartalmának kritikai összehasonlítása nagyban segítette a disszertációban felvetett kérdések megválaszolását. A különböző nyomtatott szövegek ugyanis külön-külön, de egységesen valószínűsítik, hogy megírásuk során az idő múlásával mind komolyabb szerepet kapott

bennük az események *tudatos* újraalkotásán és a mondandó bővítésén nem csökkenő lendülettel munkálkodó történetíró *írói* képzelete.

Madas Edit fenntartásait fogalmazta meg a Szent Lajoshoz kötött „*super homo*” titulus alkalmazhatóságát illetően. Igaza van, a felvázolt gondolatmenetével teljes mértékben egyet lehet érteni: a némi (mondhatni szinte Joinville-i ihletettségu...) csúsztatással megalkotott kifejezés népszerűségét a modern történetírásban valóban Carolus-Barré egyik korai, rövid, fontos és népszerű tanulmánya alapozhatta meg (Carolus-Barré, 1971.), melynek használatához – úgy tűnik – ő maga később nem tért vissza. Ezzel együtt itt – inkább már csak az érdekesség szintjén – marad mégis egy apró kérdőjel.

Látjuk, hogy Le Goff ezt a titulust 1996-ban ismét szerepelteti, ráadásul éppen nagymonográfiája záró fejezetében használja. Ha feltételezzük, hogy Le Goff nem véletlenül vette át (és ezzel *vállalta föl* maga is) ezt a megjelölést, ráadásul éppen műve *Konklúziójában*, ahol a Szent Lajos – a *szent* és az *ember* – összefonódó, pasztikus karakterét rajzolja meg, akkor ezt a titulust valamilyen szempontból – talán éppen a király személyiségének és a hozzá kapcsolt királymodell *egediségét* kiemelő üzenete okán – a „*super homo – surhomme*”, („ember feletti ember”) kifejezés alkalmazásával továbbra is kifejezőnek kellett tartania. (Le Goff, *Következtetések*, 2015, 266.) Nyilván mindketten tudták értelmezni az eredeti latin szöveget, és mindketten ismerhették az 1938-ban megalkotott modern *superman* sci-fi figuráját és annak töretlen 20. századi, sőt, ma is tartó karrierjét. (A fikciós hős neve egyébként nincs átfordítva, ő *franciául* is 'superman'). A titulus tehát eszerint a fentiek ellenére, illetve mindennek tudatában maradt mégiscsak használatban. (Érdekes módon, a „ráerősítés” nem sokkal az után jelenik meg Le Goffnál, 1996., amikor Carolus-Barrénál, 1994., eltűnik. Talán mégis csak „győzött” és tovább élt a kifejezés kétségtelenül *egediséget* sugalló, „időutazóan egzotikus” csábítása.)

Mindenesetre, ami engem illet, a publikált kiadáshoz készített Szent-Lajos tanulmányban még a címben szerepeltetem, és többször említem a *Könyv* magyar kiadásában, melyet én magam is – Le Goffhoz hasonlóan – akkor nem zavarónak, hanem inkább szokatlannak és a maga módján kifejezőnek éreztem. Az alapvetően Joinville-ről szóló disszertációban viszont már csak a mítoszteremtési folyamat korai szakaszának a bemutatásával összefüggésben említem (*Diss. I. IV.*). Joinville számára ugyanis Lajos király nem „*super homo*”, hanem *szent*, és mivel *keresztesként* – vagyis ahogy ő érti, a *keresztén* – halt meg, annál még több is: *mártír*. (*Diss. I.*, 208.)

Végezetül talán nem meglepő, ha megerősítem, hogy mennyire egyetértek Klaniczay Gábor azon megjegyzésével (is), hogy „*egy disszertáció nem szólhat mindenről.*” (Persze megkísérelheti és akár törekedhet is rá, de előbb-utóbb fel kell mérnie a korlátait.) Mentségemre szóljon, hogy a Joinville-monográfia terjedelme így is több mint négyszerese (*I.766.808 N.*) lett a doktori szabályzatban meghatározott alap-terjedelemnek, miközben a tartalmi kérdéseket is bőségesen felvető sajátos szerkezetű – vagyis, mint láttuk, gyakran *önálló* munkaként továbbfejleszthető, de a terjedelemhez nem hozzászámítható – *jegyzetek* száma megközelíti a kétezret (pontosabban csak *I.905.*)

Különösen értékesnek tartom, hogy a bírálatokban olyan megjegyzések és javaslatok hangzottak el, melyek opponenseim őszinte érdeklődésére utalnak, és a munka további folytatására, bővítésére biztatnak. Noha ennek a csábításnak már ebben a véleményekre adott *Válaszban* sem mindig tudtam ellenállni, az illendőség és a terjedelmi határok tiszteletben tartásával igyekeztem röviden valamennyi fölvetett kérdésre reagálni. A többi későbbre marad.

Válaszom zárásaként opponenseimnek ismét megköszönöm a munkájukat, kérdéseiket, új problémafelvetéseiket és javaslataikat (beleértve a műben elvégzendő tételes pontosításra, illetve bővítésre irányuló megjegyzéseiket is), továbbá, hogy felhívták a figyelmet a szövegben maradt hibákra, elütésekre és szövegszerkesztési figyelmetlenségekre, amelyeket természetesen javítani fogok. (Szerencsére más szöveghelyeken és a bibliográfiában – egy kivétellel – a hibás szavak, nevek és számok helyes változatai szerepelnek. Ettől függetlenül a hiba az hiba.) Köszönöm a szakirodalmi orientáció további bővítése érdekében tett értékes javaslataikat is.

Idézett művek jegyzéke:

Carolus-Barré, 1971. – Carolus-Barré, Louis: *Les enquêtes pour la canonisation de Saint Louis – de Grégoire X à Boniface VIII – et la bulle Gloria laus, du 11 août 1297*, RHEF. (1971) 57-158.

Carolus-Barré-Platelle, 1994. – Carolus-Barré, Louis, Platelle, Henri: *Le procès de canonisation de Saint Louis (1272-1297). Essai de reconstitution*, EFR, Rome: 1994.

Dejoux, 2014. – Dejoux, Marie: *Les enquêtes de Saint-Louis. Gouverner et sauver son âme*, „Le Noeud Gordien”, PUF, Paris: 2014.

Diss. I., Diss. II. – A disszertáció szövegére vonatkozó utalások.

Falvay, 2007, 2012. – Falvay Dávid (szerk.): **Árpádházi Szent erzsébet kultusza a 13-16. században**, Studia Franciscana Hungarica / Magyar Ferences Tanulmányok, Budapest: 2007. ; és *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*, ELTE Kiadó, Budapest: 2012.

Field, 2016, 2013. – Field, Sean L.: *Isabelle de France. Capetian Sanctity and Franciscan Identity in the Thirteenth Century*, N-D Univ. Press, 2006. ; és *The Rules of Isabelle of France: An English translation with Introductory Study*, Franciscan Institute Publ. 2013

Gecser, 2009, 2012. – Gecser, Ottó: *Lives of St. Elizabeth: Their Rewritings and Diffusion in the Thirteenth Century*, *Annalecta Bollandiana* 127: (2), 49-107. ; és *The Feast and the Pulpit. Preaches, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235ca-1500*, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'Alto Medioevo, Spoleto: 2012.

Guenée, 2016. – Guenée, Bernard: *Comment on écrit l'histoire au XIIIe siècle. Primat et le Roman des Rois*, ed. par J-M. Moeglin, Éditions CNRS, Paris: 2016.

Isabelle de France, 2014. – Dalarun, J. - Labie-Leurquin, A-F. - Lebique, J-B. (éd.) *Isabelle de France, soeur de saint Louis. Une princesse mineure*, Sources franciscaines, Éditions Franciscaines, Paris: 2014.

Joinville, 1874. – Jean de Joinville: *Histoire de Saint Louis, suivie du Credo et de la Lettre à Louis X*, éd. N. de Wailly, Renouard, Paris : 1874. repr. NY. 1965.

Joinville, 1995. – Jean de Joinville: *La Vie de saint-Louis*, ed. par Monfrin, Jacques, Garnier, Paris: 1995.

Joinville, 2015. – Jean de Joinville: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*, Balassi, Budapest: 2015.

Le Goff, 1996. – Le Goff, Jacques: *Saint Louis*, Gallimard, Paris: 1996.

Le Goff, Következtetések – Le Goff, Jacques: *Szent Lajos. Következtetések*, in Joinville, 2015, 265-274.

Lucken, 2001. – Christopher Lucken: *L'Évangile du Roi. Joinville, témoin et auteur de la Vie de Saint Louis*, *Annales HSS*, mars-avril 2001. n° 2, 445-467.

Paris, Joinville, 1898. – Paris, Gaston: *Jean, Sire de Joinville*, in HLF XXXII, Imprimerie Nationale, Paris: 1898, 291-459.

Quérue, 1998. – *Jean de Joinville: de la Champagne aux royaumes d’outre-mer*, Études réunies par Danielle Quérue, „Hommes et Textes en Champagne”, Guéniot, Langres: 1998.

Richard, 1983. – Richard, Jean: Saint-Louis. Roi d’une France féodale, soutien de la Terre sainte, Fayard, Paris: 1983.

Rustichello da Pisa, 2018. – *Az Öreg lovag*, ed. Horváth László ELTE Eötvös József Collegium, Budapest: 2018., 75-110, 113-150.

Saint Louis et les Juifs – Salmona, Paul-Sibon, Juliette (dir.): *Saint Louis et les juifs. Politique et idéologie sous le règne de Louis IX*, Éd. CMN et MAHJ, Paris : 2015.

Seláf, 2015, 2018. – *Túl-Távol Nyugat vagy Túl-Közel Kelet? Magyarország és Közép-Európa a középkori francia irodalomban*, habilitációs dolgozat, ELTE, 2015. (Kézirat) ; és *Le modèle absolu de la princesse charitable. La première légende vernaculaire de sainte Élisabeth de Hongrie et sa réception*, *Le Moyen Age*, 2018./2. T. CXXIV. (371-396.o.)

Szeged, 2020.07.21.

Csernus Sándor